

РЕЦЕНЗИЯ

От члена на НЖ Максим Иванов Стаменов, д.ф.н., проф. в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ към БАН

за дисертационен труд за придобиване на (образователната и) научна степен .доктор.

Автор на дисертационния труд: **Христина Николова Кукова**, редовен докторант в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН.

Тема на дисертационния труд: **„Формално описание на перцептивните и менталните предикати в българския език (снемане на семантична многозначност)“.**

Научен ръководител проф. д-р Радка Влахова от СУ „Св. Климент Охридски“.

Общият обем на дисертацията е 379 страници, което включва 280 страници основен текст и 98 страници приложения. Съдържа увод, четири глави, заключения и изводи, насоки за бъдеща работа, приноси и 2 приложения. Трудът включва 38 таблични обобщения и 4 фигури.

1. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем в научно и научно-приложно отношение

Проблемът, на който е посветена предлаганата дисертация, е твърде актуален в контекста на най-новите насоки на развитие на информационните технологии с оглед на разширяване на възможностите им за автоматична обработка на информация на естествен език. Трудът представлява обстойно изследване на предикатите за възприятие и на менталните предикати там, където тези перцептивни глаголи са разгърнали производни значения в тази насока. Предложен е модел за формално представяне на предикатите с цел снемане на семантичната им многозначност. Амбицията на авторката е била да включи максимален брой глаголи, в чието значение фигурират семантичните компоненти „възприятие“, „възприемащ“ и „възприемано“. Поради тази причина освен традиционно изследваните активни и пасивни предикати за възприятие тук са включени и Стимул-ориентираните, интероцептивните и проприоцептивните глаголи. Логиката на научното изследване предопределя разгръщането на съдържанието му в 6 глави.

В уводната Глава 1 (с. 5-27) се предлагат дефиниции на предикатите за възприятие и основния терминологичен апарат, използван в работата. Постулирани са обектът, целите и задачите на изследването. Обоснована е централната роля на семантиката, както и изборът на ресурси за анализа ѝ. Предложен е модел за представяне на българските предикати за възприятие посредством формално описание, което е съобразено с целите на автоматичното снемане на семантична многозначност.

В Глава 2 „Значение и граматично снемане на семантична многозначност“ (с. 28-58) е разгледан проблемът за значението на перцептивните и на производни от тях менталните предикати. Обсъдени са основни теоретични постановки в областта на лексикалното значение като моносемия, полисемия, омонимия и метафорични употреби на глаголите за възприятие в традиционни и формалносемантични изследвания. Посочени са парадигматични, синтагматични и концептуални критерии за дефиниране на отделни значения и се обсъждат различни модели за представянето на лексикона. Тук също се дефинира понятието автоматично снемане на семантична многозначност и са

представени различни методи за осъществяването му. Обсъждат се основни проблеми, с които се сблъсква при своята реализация автоматичното снемане на такава многозначност. В тази връзка се прави преглед на типовете подходи, използвани при автоматичното снемане на многозначност. Приносна тук е съпоставката на традиционни и формалносемантични дефиниции на многозначност, както и съпоставката и групирането на различните подходи за снемане на такава многозначност.

В Глава 3 „Семантико-граматични класификации на предикатите“ (с. 59-81) е направен аналитичен обзор на основополагащи семантични и аспектуално-семантични класификации на предикатите. Изброени са семантичните примитиви, приписвани в Уърднет, които са използвани при анализа на предикатите. Представени са и частноперцептивни типологии, на които авторката се опира при типологизирането на българските предикати за възприятие. Подробно се обсъжда подялбата на А. Виберг на активни, пасивни и копулативни предикати за възприятие, както и по-късното разделение на последния подклас на сетивни копули, глаголи за възприемаемост, сетивни глаголи. Приносно тук е описанието по линията на основните признаци, които засягат глаголите за възприятие – това са ориентацията на глагола към Субекта или Стимула, агентивност / неагентивност, каузативност / некаузативност.

Глава 4 „Семантична характеристика на глаголите за перцепция“ (с. 83-175), която е основната в работата, има за цел да представи анализ на типологичните особености на глаголите за възприятие. Предлага се описание на прототипните значения на перцептивните предикати, както и на характерните деривационни модели на класа на разглежданите предикати. Проучени са проявите на нееднозначност в класа на глаголите за възприятие. Извършен е анализ на връзките на перцептивните предикати с други семантични класове. На базата на съвременни общи и тематични класификации на глаголите се предлага типология на българските перцептивни предикати, като се вземат предвид тяхната ориентация – към Субекта / Експериенцера и към Обекта / Стимула, волевия контрол на външния аргумент върху ситуацията – активно-пасивно възприятие (агентивност/неагентивност), реално-потенциално възприятие (каузативност, инхоативност, отрицание). Интерес представлява обсъждането на опозициите активно-пасивно възприятие и субект- и обект-ориентирани глаголи за възприятие. На тази основа 210 от разглежданите 342 синонимни множества са групирани в 3 основни типа съобразно проекцията на изреченския субект (субектно-ориентирано (агентивно и неагентивно) и стимулно-ориентирано възприятие) и 18 основни вида – според различната сетивна модалност (за всяко от сетивата и за общо възприятие). Останалите 132 синсета са групирани в други 12 типа на основата на посочените признаци, като се инкорпорират и трите компонента на потенциалното възприятие – каузативност, инхоативност, отрицание. Формулирани са и непрототипните значения на основните глаголи от всяка група, като са илюстрирани с примери от БНК. Непрототипните значения са класифицирани според типовете глаголи за възприятие и според различната семантика, която кодират. От значение е констатацията в резултат на направеното изследване, че най-голяма свобода на семантична деривация демонстрират глаголите от областта на зрителното възприятие, които реализират значителен брой непрототипни значения най-вече с когнитивна семантика. От прегледа проличава, че актуалността на предлаганото изследване откриваме най-вече в тази и в следващата глава на дисертацията.

В Глава 5 „Глаголни значения и аргументи“ (с. 176-258) глаголите се анализират откъм тяхната синтактична функционалност с оглед на типовете значения, установени в Глава 4. На първо място се обръща внимание на прототипните представители на перцептивните предикати и синтактичната им реализация е онагледена в отделните им значения. За целта се стъпва на фреймовата теория на Чарлз Филмор, като всяко от

значенията е представено с отпратка към конкретен фрейм. В тази перспектива се дефинират фреймовите елементи на предикатите, техните семантични ограничения, типовете конституенти и синтактичната им функция в изречението. Идентифицираните фреймове са онагледени с езиков материал от БНК. Със събрания емпиричен материал дисертантката сполучливо демонстрира, че лексикалносемантичната информация намира своето отражение чрез синтактичната реализация на аргументите и се кодира в семантичните им ограничения. Прави се съществена констатация, че при перцептивните предикати ограниченията, налагани върху възприемащия са по-широки – той трябва да е одушевена същност. При менталните в замяна се налага ограничението, че при преживяващия трябва да е наличен разум (потенциал за мисловна дейност). По отношение на Стимула (като семантична роля), необходима се оказва физическа конкретност при перцептивните предикати и в замяна на абстрактна същност при менталните. С оглед на така направените констатации след обработката на емпиричния материал авторката прави основният приносен извод на тази глава, а именно че типологията на предикатите, коректното формално описание на структурните характеристики, както и семантичните ограничения на основните аргументи, реализирани при отделните значения, би подпомогнало работата по автоматичното снемане на многозначността, което е от съществена важност за компютърното моделиране на голямото семантично многообразие от езиковоспецифични структури.

В последната Глава 6 „Заклучение и изводи“ (с. 259-266) се прави преглед на съдържанието на дисертацията и основните изводи, до които се достига в резултат на извършеното изследване. Посочват се възможни насоки за бъдеща работа, както и основните приноси на дисертацията.

2. Ориентация на дисертантката за състоящото на проблема и научната литература

Авторката показва добро познаване на литературата по темата на работата. В библиографията към дисертацията са посочени общо 147 публикации на наши и чуждестранни учени, с които дисертантката е работила при реализацията на дейностите, свързани с изследването и написването на своя труд.

3. Характер на избраната методика

Дисертантката представя характера на избраната методика с оглед на формулираните в уводната Глава 1 задачи и цели на труда. Методът на работа включва няколко стъпки, разработени последователно в главите на труда. Те включват ексцерпиране на езиков материал от Уърднет, разширяване и обогатяване на емпиричния материал с помощта на РБЕ (1977-), формиране на типове предикати на базата на сечение на синонимни множества от изследвания клас със синонимни множества от други класове, синтактично представяне на отделните значения на глаголите на базата на синтактичните им фреймове от Фреймнет и БНК, семантичен синтактичен анализ на фреймовите им елементи. На базата на така идентифицираните методи на работа е разработен методически план на изследователския анализ. Методът на работа отговаря на поставените цели и задачи. Както проличава от описанието на методиката, като основни ресурси за систематично извличане на емпиричен материал са използвани Уърднет, Фреймнет и БНК.

4. Кратка аналитична характеристика на научните и/или научно-приложните приноси на дисертационния труд

Потвърждаваме наличието на следните приноси в труда. Те са ориентирани в две основни посоки – теоретични и с приложен потенциал.

Предикатите за възприятие са представени в дисертацията в облика на самостоен семантичен клас. Извършено е обобщено тяхно семантико-синтактично изследване с оглед формалното им описание за целите на автоматичното снемане на семантична многозначност. Анализирани са измененията в начина им на употреба вследствие на разширение на значението на отделните лексикални единици. В обхвата на изследването са включени предикати за потенциално възприятие (*изглеждам, звуча*) и за неутрална модалност на възприятието (*усещам, чувствам*), за интероцепция (*боли, стяга*) които досега не са били разглеждани и тълкувани от други автори при описанията на глаголите за възприятие в българския език.

Разработен е модел за анализ и описание на глаголите, с помощта на който се изучават и представят наблюдаваните взаимодействия между семантичната структура и синтактичната реализация на глаголното значение. Така разработената методология може да бъде използвана за описание към други групи и подгрупи предикати.

Българските глаголи за възприятие са представени и разпределени систематично според начина на кодиране на субекта на възприятието, както и според възможностите им да кодират разнообразни допълнителни аспекти (инхоативност, каузативност, негация) на глаголноспецифичното значение.

Предложена е класификация на българските глаголи за възприятие, която е разширена и обогатена спрямо съществуващи класификации на базата на разграничаване между прототипните и непрототипните им значения. Първите включват значения за сетивно възприятие и семантичната им деривация в рамките на същия семантичен клас. Непрототипните значения се простират извън семантичното поле на възприятието. Те са типологизирани според сетивната модалност на първичното значение и семантичния клас на производното.

Открояването на отделните значения на първичните перцептивни предикати, на аргументите и синтактичната им реализация в различните значения (включително тези, които развиват когнитивна семантика) води до по-голяма яснота при описанието и приложението им в разнообразни ресурси за обработка на естествения език. Очакванията са, от една страна, богато разклонената релационна структура на Уърднет и, от друга, комбинаторният потенциал на лексикалните единици във Фреймнет да дадат добър в лингвистично отношение резултат. Задачата обаче, както проличава от самата работа, не е тривиална, тъй като налице е ограничено препокриване на лексикалните единици и спецификите при кодирането им в двата ресурса оказват влияние и на резултатите, и на тяхната по-нататъшна използваемост (ср. с. 208-209)

Направен е опит в систематичен вид да бъде проследена взаимозависимостта между лексикалното многообразие на българските глаголи, типовете аргументи и компленти, които реализират, семантичните им ограничения и видовете подчинителни връзки.

Резултатите от изследването могат да намерят практическо приложение в разработването на програми за автоматично снемане на семантична многозначност и автоматичен превод, а също така и в преводаческата практика, при усвояването на български език като роден, преподаването на български език на чужденци, както и за съпоставителен анализ на глаголите за възприятие в различни езици и култури.

5. Пресценка на публикациите по дисертационния труд: брой, характер на изданията, в които са отпечатани, цитирания

Дисертантката отчита като публикации по темата на дисертацията общо осем статии и доклади. Част от тях са написани самостоятелно, а друга – в съавторство. Самостоятелно тя публикува три статии в списания и тематични сборници, както и едно участие с доклад, който по-късно е отпечатан в материалите от нея. В съавторство тя публикува две статии и има две участия в конференции с публикуване на техните материали. Три от публикациите (две индивидуални и една колективна) са в сп. „Български език“. Липсват сведения статии на дисертантката да са били цитирани от други автори. Описаните публикации надхвърлят минималните изисквания за придобиване на научната степен „доктор по филология“.

6. Критични бележки

Разширяването на обекта на изследване от собствено глаголи за възприятие към глаголи за ментална дейност си има своята цена. При това положение се оказва необходимо сред описваните да бъдат разгледани много глаголи, които включват като компонент перцептивна модалност, но с това тяхното значение не се изчерпва. Така например *замаскиравам* се дефинира като „прикривам идентичността на някого или нещо чрез промяна на външния вид (включително преобличане в нетипични дрехи) или белези, така че да не бъде разпознат(о) или да бъде представен(о) за друг(о)“ (с. 307). Както се вижда от предложената дефиниция, става въпрос за сложно значение, което включва поведенчески компонент във вид на действия за прикриване, чрез което при виждане той да не бъде адекватно разпознат (разпознаването е когнитивно, а не перцептивно действие). Поведенческата основа в значението на този глагол проличава в другото му основно значение – това за „закривам предмети“ (*нак там*). Примерите в това отношение могат многократно да се увеличат, доколкото процеси и действия на възприятие могат да бъдат имплицирани в голямо количество глаголи за най-разнообразна психическа дейност и свързано с тях поведение. Този тип „разширяване“ на значението следва да се разграничи от механизма на разширяване на значението чрез метафоричен пренос, стандартно описван в лексикалната семантика, както това е например при *виждам* в смисъл на „става ми ясно нещо; схващам, разбирам, гледам“ (РБЕ 1977-). За подходящо разграничение и описание, както по всичко изглежда, най-добре би било изследователката да се обърне към системата за кодиране на лексикалното значение на Юрий Апресян (2009), доколкото тя е експлицирана от него и неговите сътрудници в детайлен и систематичен вид.

Въведеното разграничение с оглед възможностите за разширяване на значението има отношение към механизмите и насоките на пораждаване на многозначност доколкото те се удостоверяват според възприетата от дисертантката методика в съпоставка с данните които намираме в РБЕ. Така например в РБЕ (1977-) за глагола *гледам* са разграничени 31 различни значения, а за глагола *виждам* – 21 различни значения. От Приложение 2 на дисертацията се вижда, че съвсем не всички са могли да бъдат удостоверени с помощта на възприетата в дисертацията методика. При глагола *гледам* не са удостоверени 19 от 31 значения, разпознати в РБЕ; в замяна тук се откриват 2, които ги няма в речника. При глагола *виждам* пропорцията е по-благоприятна – от 21 в речника в дисертацията не са припознати 9; в замяна в РБЕ няма 4, описани в нея. Съпоставката в дълбочина на приликите и разликите в разпределението на тези значения при *гледам-виждам* биха били твърде подходящи и биха показали по същество на какво стъпва разграничението между активни и пасивни глаголи на възприятие (според класификацията на дисертантката). Подобна процедура би могло да бъде повторена и за втората най-натоварена от семантична гледна точка двойка от перцептивни глаголи *слушам-чувам*.

По тази линия като препоръка, а не като критична бележка, бихме посочили, че налице са възможности за продължаване на извършената в дисертацията работа чрез изследване на стратегиите за надграждане на многозначност при различните перцептивни модалности в посока от възприятие към когнитивни дейности, но също така и на емоционално-афективна основа.

7. Авторефератът правилно ли отразява съдържанието на дисертационния труд

Авторефератът е подробен и правилно отразява основните положения и научните приноси на дисертационния труд. Той отговаря на съдържанието му.

8. Заключение

Имайки предвид горесизложеното, предлагам на Научното жури да присъди на дисертантката **Христина Николова Кукова** научната и образователна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 Филология, научна специалност Общо и сравнително езикознание (компютърна лингвистика) за дисертацията ѝ **„Формално описание на перцептивните и менталните предикати в българския език (снемане на семантична многозначност)“**.

Дата 10.05.2022 г.

Изготвил рецензията:

(подпис)